

**ΟΙ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΕΝΕΣ ΟΜΙΛΙΕΣ
ΤΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΙΣΙΔΩΡΟΥ
ΩΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΗΓΗ ΓΙΑ ΤΗ ΓΝΩΣΗ ΤΗΣ ΠΡΩΤΗΣ
ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ (1387-1403)**

Οι ανέκδοτες ομιλίες και ἐπιστολές τοῦ ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Ἰσιδώρου Γλαβᾶ (τέλη τοῦ 14ου αἰ.) εἶχαν κινήσει πρὶν ἀπὸ πολλὰ χρόνια καὶ κατὰ καιροὺς τὴν προσοχὴ φιλολόγων καὶ ἰδίως ἱστορικῶν, ὅπως τοῦ Σπ. Λάμπρου, Ο. Tafrafi, Ν. Βέη, Loenertz κ.ἄ., οἱ ὅποιοι ἐνδιαφέρονταν νὰ γνωρίσουν τὰ περιεχόμενα σ' αὐτὲς ἱστορικὰ στοιχεῖα. Τελευταῖα ὁ φιλόλογος κ. Β. Λαοῦρδας δημοσίευσε πέντε ομιλίες τοῦ ἀρχιεπισκόπου, οἱ ὁποῖες ἀναφέρονται στὶς γιορτὲς τοῦ πολιούχου τῆς Θεσσαλονίκης καὶ οἱ ὁποῖες δίνουν ἐνδιαφέροντα ἱστορικὰ στοιχεῖα γιὰ ὀρισμένα σκοτεινὰ γεγονότα τοῦ τέλους τοῦ 14 αἰ.

Πιθανώτατα τὰ ἀνέκδοτα ἀκόμη κείμενα τοῦ ἀρχιεπισκόπου νὰ περιέχουν καὶ ἄλλα σχετικὰ ἱστορικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα νὰ συμπληρώνουν τὶς πληροφορίες. Γι' αὐτὸ ἡ ἔκδοσή τους εἶναι ἀναγκαῖα καὶ ἐπείγουσα. Στὸ μεταξύ ὅμως μοῦ φαίνεται ὅτι εἶναι ἐπίσης ἀνάγκη νὰ ἐπισημάνουμε ὀρισμένα προβλήματα καὶ νὰ ἐπιμείνουμε σὲ ὀρισμένες ἐνδείξεις, ποὺ εἶναι ἐγκατασπαρμένες σὲ διάφορα μέρη τῶν πέντε δημοσιευμένων ομιλιῶν καὶ οἱ ὁποῖες εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρουσες γιὰ τὴ γνώση τῆς πρώτης τουρκοκρατίας στὴ Θεσσαλονίκη. Ἀπὸ τὶς ομιλίες αὐτὲς οἱ τρεῖς πρώτες εἶναι ἀχρονολόγητες, ἐνῶ οἱ δύο τελευταῖες ἔχουν χρονολογικὴ ἐνδειξὴ 1393. Τῶν τριῶν πρώτων τὰ ἱστορικὰ στοιχεῖα εἶναι τόσο ἰσχνὰ καὶ κάποτε τόσο ἀντικρουόμενα, ὥστε νὰ εἶναι πολὺ δύσκολη ἡ ἀδιαμφισβήτητη χρονολόγησή τους.¹

1. Μολταυῖτα ἡ πρώτη ομιλία πρέπει νὰ ἔχη ἐκφωνηθῆ, ὅπως πολὺ σωστά παρατηρεῖ ὁ κ. Λαοῦρδας, κατὰ τὶς ἀρχὲς τῆς πολιορκίας τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τοὺς Τούρκους ἐπὶ Μουράτ Β', πιθανώτατα τὸ 1383.² Ὅρισμένες

¹ Β. Λ α ο ῦ ρ δ α. Ἰσιδώρου, ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης, ομιλία εἰς τὰς φορτὰς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου. Ἑλληνικά, Παράρτημα 4. Θεσσαλονίκη 1954.

² Β. Λ α ο ῦ ρ δ α, ἐνθ' ἀν. σελ. 11-12. Πρβλ. τοῦ α ὕ τ ο ὕ, Ὁ «Συμβουλευτικὸς πρὸς τοὺς Θεσσαλονικεῖς» τοῦ Μανουὴλ Παλαιολόγου. Μακεδονικά, 3 (1955), σελ. 291.

ἀντιφάσεις, πού παρουσιάζονται στοῦ κείμενο, εἶναι ἐπιφανειακῆς καί μοῦ φαίνεται ὅτι εὐκόλα εἶναι δυνατόν νά ἀρθοῦν. Ἔτσι π.χ. ἂν καί ἡ ἔκφραση «τοῖς ἀσεβέσι τὸν τροχῆλον ἐλεεινῶς ὑπεξέυξομεν καί ὁ τροπαιοφόρος Δημήτριος τὸν τῆς ζεύγλης νῦν οὐ συντρῖβει δεσμὸν» μᾶς παρακινεῖ νά υποθέσουμε κατ' ἀρχὴν ὅτι ἡ Θεσσαλονίκη εἶχε πέσει στὰ χέρια τῶν Τούρκων, τὰ ἀναφερόμενα ὁμῶς κατόπιν ὅτι «οἱ ἀσεβεῖς βαρὺν ἡμῖν τοῦ φόρου φόρτον ἐπέταξαν ἢ τοῦτον καταθέσθαι ἢ παρ' αὐτῶν σφάττεσθαι» μᾶς ἐπιτρέπουν νά σχηματίσουμε τὴν ἀσφαλῆ γνώμη, ὅτι οἱ Τοῦρκοι, ἀφοῦ ἔγιναν κύριοι τῆς ὑπαίθρου, ζήτησαν κατόπιν ἀπὸ τοὺς Θεσσαλονικεῖς τὴν καταβολὴ τοῦ χ α ρ ά τ ς, τοῦ φόρου ὑποτελείας, τὸν ὁποῖο ὑποχρεώνονταν νά πληρώνουν τὰ χριστιανικὰ κράτη ἢ οἱ πόλεις, ὅταν ἀναγνώριζαν τὴν κυριαρχία τοῦ σοιλιτάνου. Γιὰ τὴν καταβολὴ τοῦ φόρου αὐτοῦ γίνεται λόγος καί στὸν «Συμβουλευτικὸν πρὸς τοὺς Θεσσαλονικεῖς» λόγο τοῦ Μανουὴλ Β' Παλαιολόγου, ὁ ὁποῖος ὡς δεσπότης καί ὑπερασπιστής τῆς Θεσσαλονικῆς τοὺς συμβουλεύει νά μὴ δεχθοῦν νά πληρώσουν φόρους.¹ Ὅπως φαίνεται ἀπὸ ὀρισμένα χωρία τοῦ λόγου του, ὑπῆρχαν μέσα στὴν πόλη πολλοί, οἱ ὁποῖοι ἔκλιναν πρὸς τὸν συμβιβασμὸ καί τὴν ἀποδοχὴ τοῦ ἐχθρικοῦ αἰτήματος.² Ἡ ὑποτελεία ὁμῶς ἦταν τὸ πρῶτο βῆμα πρὸς τὴν ὑποταγὴ. Ἦταν ἡ συνηθισμένη εἰφυῆς τακτικὴ τῆς κατακτητικῆς πολιτικῆς τῶν Τούρκων. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ πού τὰ ἐλεύθερα κράτη ἢ οἱ ἀνεξάρτητες σχεδὸν ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα πόλεις ἢ περιοχὲς ἄρχιζαν νά πληρώνουν χαράτς, οὐσιαστικὰ ἔχαναν τὴν πολιτικὴ τους ἀνεξαρτησία καί γρήγορα θὰ ἔπρεπε νά περιμένουν καί τὴν ὥρα τῆς ὀλοκληρωτικῆς ὑποταγῆς.

Τὸν κίνδυνον αὐτὸν τὸν γνωρίζει καλὰ ὁ Μανουὴλ, ὁ ὁποῖος προειδοποιεῖ τοὺς Θεσσαλονικεῖς ὅτι ἡ καταβολὴ τοῦ φόρου εἶναι παγίδα καί λέγει τὰ ἑξῆς, πού ἐπιβεβαιώνουν τὶς ἀπόψεις μου· «Νῦν δ' οὐ τὴν ἔξω οὐσίαν, ἀλλ' ὑμᾶς αὐτοὺς ἐθέλουσι χειρώσασθαι καί πρὸς τὸ δοκοῦν αὐτοῖς καταχρῆσθαι... Οὐ γὰρ ἄλλοις ὀήμασι τὰς ἄλλας πόλεις ἐσοφίσαντό τε καί σεσυλήκασιν, ὑμῖν δ' ἐτέροις τισὶ τοῦτο πειρῶνται ποιῆσαι, ἀλλ' ἴστε πάντως ὡς τοῖς αὐτοῖς».³

Ἄλλη δυσκολία στοῦ κείμενο τῆς πρώτης δμιλλίας τοῦ Ἰσιδώρου παρουσιάζεται ὡς πρὸς τὸν καθορισμὸ τοῦ «πάντα ἀρίστου βασιλέως καί πολλαῖς χάρισι κεκοσμημένου», στὸν ὁποῖο ἀφιερώνεται μακρὸ ἐγκώμιο. Γιὰ τὸν ταυτισμὸ τοῦ προσώπου αὐτοῦ μὲ τὸν «δεσπότην» Μανουὴλ, ἔκτος ἀπὸ τοὺς λόγους, πού ἀναφέρει ὁ κ. Λαούρδας, συνηγοροῦν καί οἱ ἑξῆς: 1) Οἱ

¹ Β. Λ α ο ὑ ρ δ α, 'Ο «Συμβουλευτικὸς πρὸς τοὺς Θεσσαλονικεῖς» τοῦ Μανουὴλ Παλαιολόγου, ἐνθ' ἄν. σελ. 298.

² Β. Λ α ο ὑ ρ δ α, ἐνθ' ἄν. σελ. 300 κ.έ.

³ Β. Λ α ο ὑ ρ δ α, ἐνθ' ἄν. σελ. 298.

ἐγκωμιαζόμενες ἀρετὲς τοῦ προσώπου αὐτοῦ, ἢ σωφροσύνη, ἢ ἀνδρεία, ἢ δικαιοσύνη, ἢ φιλαλήθεια καὶ ἄλλες, ὅσο καὶ ἂν ἀποτελοῦν συνήθως κοινὸς τόπους τῶν ἐγκωμίων, εἶναι χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τοῦ Μανουὴλ καὶ ἀνταποκρίνονται ἀπόλυτα στὶς κρίσεις τῶν συγχρόνων καὶ τῶν μεταγενεστέρων του.¹ 2) Ἡ πρόταση «τὸν πάντα ἄριστον βασιλέα καὶ πολλαῖς χάρισι κεκοσμημένον εἰς προστασίαν ἐπιστῆναι παρ' ἐλπίδα τῶν καθ' ἡμᾶς» δὲν ἀναφέρεται στὴν ἀνοδο ἑνὸς νέου βασιλιᾶ στὸ βυζαντινὸ θρόνο, ὅπως θὰ μπορούσε νὰ ὑποθέσῃ κανεὶς, ἀλλὰ στὸ γεγονὸς, ὅτι ἐπὶ κεφαλῆς τῶν Θεσσαλονικέων εἶναι ὁ Μανουὴλ, γιατί, ὅπως παρατηροῦμε καὶ σὲ ἄλλα χωρία τοῦ Ἰσιδώρου, ἢ ἔκφραση «τῶν καθ' ἡμᾶς» δὲν ἀναφέρεται σὲ ὅλους τοὺς κατοίκους τῆς βυζαντινῆς αυτοκρατορίας, ἀλλὰ στοὺς Θεσσαλονικεῖς. 3) Τὰ ἀναφερόμενα πρὸς τὸ τέλος τοῦ ἐγκωμίου, ὅτι «τὰ λαμπρὰ τοίνυν τοῦ βασιλέως ταῦτα πλεονεκτήματα καὶ τούτων ἔτι πλείω... ὑποφαίνει περὶ ἡμῶν αὐτῶν τὰ βελτίω τεκμαίρεσθαι», μαρτυροῦν ὅτι οἱ Θεσσαλονικεῖς δὲν θὰ μπορούσαν νὰ μιλήσουν μὲ τὸν ἴδιο τρόπο, ἂν ὁ λόγος αὐτὸς εἶχε γραφῆ μετὰ τὴν ἀνοδό του στὸ θρόνο τὸ 1391, γιατί εἶχαν μεσολαβήσῃ τόσα μεταξὺ τους κατὰ τὴ διάρκεια τῆς μακροχρόνιας πολιορκίας 1383 - 1387. Ἐπειτα ἡ πολιτικὴ κατάσταση τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, ὅταν ἀνέβηκε στὸ θρόνο ὁ Μανουὴλ, δὲν ἦταν καθόλου εὐχάριστη. Μένει νὰ ἐξηγηθῇ τὸ «παρ' ἐλπίδα». Αὐτὸ ἀναφέρεται στὴν ἀπροσδόκητη ἀφίξη τοῦ Μανουὴλ στοὺς Θεσσαλονικεῖς ὕστερ' ἀπὸ τὶς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις στὸ ὕψαιθρο.

2. Πολὺν πῶς ἐνδιαφέρουσες εἶναι οἱ χρονολογημένες δύο τελευταῖες ὁμιλίαι τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἰσιδώρου, ἢ τέταρτη καὶ ἢ πέμπτη, γιατί μᾶς δίνουν στοιχεῖα γιὰ τὴ σκοτεινὴ περίοδο τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὰ τέλη τοῦ 14 αἰ. καὶ ἰδίως γιὰ τὸ ἐνδιαφέρον κοινοτικὸ καθεστῶς της. Σπουδαιότερη ὅμως εἶναι ἡ τέταρτη, πού ἔχει τὴν ἐξῆς ἐπιγραφή: «Ὁμιλία, ὅτι ἐκ τοῦ μὴ εὐχαριστεῖν τῷ θεῷ καὶ τοῖς τῶν κοινῶν φροντισταῖς τῶν διαφορῶν χάριν τῆ πόλει βοηθειῶν ἐπάγεται τὰ λυπηρὰ» καὶ ἔχει ἐκφωνηθῆ τὴν πρώτη Κυριακὴ τῶν προεορτίων τοῦ Ἁγίου Δημητρίου τὸν μῆνα Ὀκτώβριου.

Ὁ κ. Λαούρδας, βασιζόμενος σὲ ὀρισμένες φράσεις καὶ γενικώτερα στὸ περιεχόμενον τῆς ὁμιλίας αὐτῆς, ἔχει τὴ γνώμη ὅτι ὁ Ἰσιδωρος ἀναφέρεται στὴν ἄλωση τῆς Θεσσαλονίκης τὸ 1387 ἐπὶ Μουράτ Α' (1361 - 1389) καὶ κατόπιν στὴν ἀπελευθέρωσή της ἐπὶ Βαγιαζίτ Α' (1389 - 1402). Ὑποθέτει μάλιστα ὅτι ἡ ὁδοιπορία τοῦ Ἰσιδώρου «πρὸς τὴν τοῦ κρατοῦντος πρεσβείαν», δηλαδὴ στὴν ἀλή τοῦ Βαγιαζίτ Α', πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὅτι συνέβαλε πολὺ στὴν ἀπελευθέρωση τῆς μακεδονικῆς πρωτεύουσας.² Ἐπειδὴ ἀπὸ τὴ

¹ Βλ. G e o r g O s t r o g o r s k y, Geschichte des byzantinischen Staates. München 1952, σελ. 435 - 436.

² Β. Λ α ο ὕ ρ δ α, ἔνθ' ἄν. σελ. 72 - 74.

μελέτη τῶν δύο τελευταίων ὀμιλιῶν τοῦ Ἰσιδώρου κατέληξα σὲ διαφορετικὰ συμπεράσματα, θὰ προβῶ στὴν ἀνάλυση τῶν κειμένων, γιὰ νὰ καταδείξω ποῦ ἀκριβῶς στηρίχθηκα.

Ὁ Ἰσιδωρος ἀρχίζει τὴν τέταρτη ὀμιλία του μὲ ἓνα προοίμιο, ὅπου ἐκφράζει τὴν ἀπορία του, πῶς οἱ κάτοικοι τῆς Θεσσαλονίκης εἶχαν τόσο ἀποτυφλωθῆ, ὥστε νὰ θλίβωνται γιὰ τὰ δεινὰ, πὺν τοὺς καταπιέζουν, καὶ ὄχι γιὰ τὴν αἰτία, πὺν τὰ προκαλεῖ. Ἡ αἰτία αὐτὴ εἶναι ἡ ἀγνωμοσύνη τους ἀπέναντι τοῦ Θεοῦ καὶ ἀπέναντι τῶν ἀρχόντων τοῦ κοινοῦ. Στὸ τέλος τοῦ προοιμίου του γράφει «τοῦτο τὸ αἴτιον τῶν ἀλλεπαλλήλων δακνηρῶν καὶ ἔτι τῶν προσδοκωμένων βαρύτερων συμφορῶν». Ἐπομένως, ἂν εἶχαν ὑποδουλωθῆ καὶ κατόπιν εἶχαν ἀπελευθερωθῆ, γιὰτί νὰ περιμένουν χειρότερα; Ἐχῶ τὴ γνώμη, ὅτι ὁ Ἰσιδωρος μιλεῖ πρὸς σκλάβους καὶ ὄχι ἐλευθέρους, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ ἐπόμενα σαφῆ ἀποδεικτικὰ τεκμήρια τῆς ὀμιλίας του.

Προβαίνοντας στὸ πρῶτο μέρος τῆς ὀμιλίας του λέγει «τῶν μὲν ἡμετέρων ἔνεκεν ἀμέτρων ἁμαρτημάτων εἰς δούλους τελεῖν κατεκρίθημεν, ὅτε δὲ προσδοκῶντες ἡμεν παθεῖν τὰ δεινότατα, τότε καὶ ψυχαγωγίας, ἵστε δὲ τοῦτο πάντες, ἀπηλαύσαμεν οὐ μετρίως». Στὴν ἀρχή, ὅπως βλέπουμε, ὁ Ἰσιδωρος ὑπαινίσσεται, φαίνεται, τὴν κατάληψη τῆς Θεσσαλονίκης ὄχι τοῦ 1387, ἀλλὰ τοῦ 1391, ὅπως θὰ προσπαθῆσω ν' ἀποδείξω παρακάτω. Οἱ προτάσεις, πὺν ἀκολουθοῦν, «ὅτε δὲ προσδοκῶντες κ.λ.», δὲν ἀναφέρονται στὴν ἀπελευθέρωση τῆς Θεσσαλονίκης, ἀλλὰ στὴν ἀπροσδόκητα καλὴ σχετικὰ συμπεριφορὰ τοῦ Βαγιαζίτ Α' ἀπέναντι τῶν κατοίκων τῆς Θεσσαλονίκης. Χαρακτηριστικὴ μάλιστα εἶναι ἡ ἔκφραση «τότε καὶ ψυχαγωγίας... ἀπηλαύσαμεν οὐ μετρίως», πὺν ἀναφέρεται κυρίως στὸ θρησκευτικὸ βίό τους. Ἡ ὑπόθεσή μου αὐτὴ ἐπιβεβαιώνεται, νομίζω, καὶ ἀπὸ τὴν πρόταση «ἀλλ' ἔμαστίχθημεν μετρίως καὶ σωφρονεῖν οὐκ ἠγαπήσαμεν». Περίμεναν λοιπὸν οἱ κάτοικοι νὰ πάθουν τὰ «δεινότατα» καὶ αὐτοὶ «ἀπήλαυσαν ψυχαγωγίας οὐ μετρίως». Μολταῦτα ἡ θέση τους δὲν εἶχε ἀκόμη ρυθμιστῆ καὶ ἡ κατάσταση δὲν ἦταν καὶ πολὺ εὐχάριστη. Οἱ περιστάσεις («ὁ καιρὸς») ἀναγκάζουν τὸν Ἰσιδωρο νὰ ὑποβληθῆ στοὺς κόπους ἐνὸς μακρονοῦ ταξιδιοῦ στὴν αὐλὴ τοῦ Βαγιαζίτ Α', γιὰ νὰ ἐπιλύσῃ τὰ διάφορα ζητήματα τοῦ ποιμνίου του. Ἐπιστρέφει ἱκανοποιημένος ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀποστολῆς του. Ἡ θέση τῶν χριστιανῶν ραγιαδῶν βελτιώνεται, ἐπειδὴ ὁ σουλτάνος τοὺς παραχωρεῖ «πολλὰς καὶ μεγάλας χάριτας», δηλαδὴ νέες διευκολύνσεις, νέα προνόμια. Τὸ πράγμα φαίνεται πολὺ καθαρὰ ἀπὸ ὅσα ὁ Ἰσιδωρος ἀναφέρει ἀμέσως παρακάτω γιὰ τὴν ἀχαριστία τῶν κατοίκων ἀπέναντι τοῦ Θεοῦ «τίς οὖν τῶν τοσούτων χάριν εὐεργεσιῶν τὴν προσήκουσαν εὐεργεσίαν ἀπέδωκε τῷ Θεῷ ;... τίς πρὸς τὸ σεμνότερον μετεβλήθη καὶ τῶν καινῶν ἔνεκεν δωρεῶν καινὸν ἑαυτὸν καὶ πρὸς ἀρετὴν πεποίηκε;». Οἱ ὑποθέσεις μου αὐτὲς ἐπιβεβαιώνονται καὶ ἀπὸ τὰ ἀμέσως ἐπόμενα, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν μιὰ ἐπα-

νάληψη ἢ καλύτερα μιὰ σύντομη ἀνασκόπηση τῶν προηγουμένων· «Σκοπεῖν οὖν λοιπόν· ἐπεὶ διὰ μὲν τὰ προημαρτημένα πληγῶν ἤμεν δίκαιοι καὶ <οὐ> μετρίων, ἐλέου δ' ἔπειτα ἐτύχομεν πρὸς δὲ καὶ δωρεῶν, εἴτ' ἀνθ' ὧν ἔδει σωφρονῆσαι χεῖρους γεγόναμεν καὶ τούτου πάλιν δίκην ἡμᾶς δοῦναι τὴν βαρυτάτην προσῆκον, τὸ παραδοξότατον, *δωρεῶν ἠξιώθημεν καὶ λίαν μεγίστων*». Τὰ ἴδια σχεδὸν ἐπαναλαμβάνει καὶ παρακάτω· «ἐμαστίχθημεν μετρίως καὶ σωφρονεῖν οὐκ ἠγαπήσαμεν· δωρεῶν πολλῶν πολλὰκις ἐτύχομεν καὶ τὸν εὐεργέτην οὐκ ἐπέγνωμεν». Παράβαλε ἀκόμη καὶ τὸ συμπέρασμα τῶν παραγράφων 2 καὶ 3, δηλαδὴ τοῦ πρώτου μέρους τῆς ὁμιλίας του· «Αὕτη τῶν λυπηρῶν, ἀγαπητέ, ἡ αἰτία· μὴ τοῖνυν θαύμαζε ὅπως ἀνιαρὰ τὰ παρόντα, ἀλλ' *εὐχαρίστει ὅπως κοῦφα καὶ μὴ βαρῦτατα, ὡς προσῆκεν*». Ὅπως εἶδαμε ἕως τῶρα, πουθενὰ δὲν γίνεται λόγος γιὰ ἀπελευθέρωση τῆς Θεσσαλονίκης, ἀλλὰ μόνο γιὰ τὴν ὑποδούλωσή της καὶ τὴν ἐπιβολὴ ἀνεκτοῦ σχετικὰ ζυγοῦ.

Τὸ πρῶτο γίνεται σαφέστερο ἀκόμη καὶ ἀπὸ ὅσα ἀναπτύσσει ὁ Ἰσίδωρος στὸ δεύτερο μέρος τῆς ὁμιλίας του, δηλαδὴ στὶς παραγράφους 3 καὶ 4, ὅπου διερμηνεύει τὰ μεγάλα παράπονα τῶν ἀρχόντων, καθὼς καὶ τὰ δικά του, γιὰ τοὺς γογγυσμοὺς καὶ τὴν καταφορὰ τοῦ λαοῦ ἐναντίον τους. Καὶ ἔρχεται ἀμέσως ν' ἀπαριθμῆσι τί μεγάλα καὶ ὀδυνηρὰ βάρη ἀναλαμβάνουν οἱ ἄρχοντες, εἴτε ὅταν μένουν στὴ Θεσσαλονίκη διαχειριζόμενοι τὰ κοινὰ εἴτε ὅταν ἀποστέλλονται ὡς πρέσβεις στὴ μακρινὴ αὐλὴ τοῦ σουλτάνου. Ὁ Ἰσίδωρος θεωρεῖ ὅτι «οἱ τῶν κοινῶν φροντισταὶ» εἶναι ἄξιοι τιμῆς καὶ εὐγνωμοσύνης, γιὰ τὴν ἔρχονται σὲ ἐπαφὴ μὲ τοὺς «ἄλλοτριούς», μὲ τὶς τουρκικὰς δηλαδὴ ἀρχάς, καὶ *κάνουν ἀληθινὸν ἀγῶνα πολλὰς φορὰς τὴν ἡμέρα*, γιὰ νὰ περισώσουν ὅ,τι μποροῦν, γιὰ τὴν ἀκόμη πολλὰς φορὰς «κακῶς ἤκουσαν καὶ ἐπ' αὐτῶν ὑβρίσθησαν τῶν προσώπων βαρβάρους καὶ ἀλλοκότους ὑπενεγκόντες φωνάς», ἐνῶ οἱ ἄλλοι κάτοικοι ἀναπαύονται ἡσυχῶι στὰ σπίτια τους, δὲν ἀφήνουν τίς ἐργασίες τους, δὲν ἐνοχλοῦνται ἀπὸ τοὺς βαρβάρους, δὲν αἰσθάνονται τίποτε ἀπὸ τὶς δοκιμασίες τῶν προηγουμένων «ἀνήκοι καὶ αὐτῶν, ὡς εἰπεῖν, μένοντες τῶν βαρβαρικῶν ἐπιταγμάτων, ἄτε τὸν φόρτον τοῦτον ἅπαντα τῶν φροντιστῶν ἐπωμιζομένων».

Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τοὺς ἄρχοντες, ποὺ μένουν μέσα στὴν πόλη, πολλὰ ὑποφέρουν στὰ μακρινὰ ταξίδια τους καὶ οἱ ἀποστελλόμενοι στὸν σουλτάνο.

Τὰ ὅσα ἀναφέρει ὁ Ἰσίδωρος κατόπιν στὴν παράγραφο 5, καθὼς καὶ στὸν ἐπίλογο τῆς ὁμιλίας του, δὲν προσθέτουν τίποτε τὸ νεώτερο.

3. Οἱ εἰδήσεις μας γιὰ τὴν κοινοτικὴ πολιτεία τῆς Θεσσαλονίκης καὶ γενικὰ γιὰ τὴν πορεία καὶ ἐξέλιξη τῶν ἐλληνικῶν κοινοτήτων κατὰ τὴ μεταβατικὴ αὐτὴ περίοδο τοῦ Ἑλληνισμοῦ συμπληρώνονται ἀπὸ τὰ ἱστορικὰ στοιχεῖα τῆς πέμπτης ὁμιλίας, ἢ ὁποῖα ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ μιὰ παραίνεση πρὸς τοὺς κοινοτικοὺς ἄρχοντες νὰ ἐξακο-

λουθήσουν νὰ ἀσκοῦν τὸ κοινωνικὸ τους λειτουργημὰ ἀδιαφορώντας γιὰ τὴ δυσφορία καὶ τὴν καταλαλιὰ τῶν πολλῶν, γιὰτὶ τῶρα μάλιστα, πού οἱ καιροὶ εἶναι δύσκολοι, ἢ παρουσία καὶ ἢ παραμονὴ τους στὸ ἀξίωμα εἶναι ἀνάγκη ἐπιτακτικὴ.¹ Ἡ σύνθεσις τῆς κοινοτικῆς ἀρχῆς εἶναι ἀριστοκρατικὴ.² Τὰ μέλη τῆς δηλαδὴ εἶναι «εὐγενεῖς» (γόνιοι παλαιῶν βυζαντινῶν οἴκων, λόγιοι καὶ πλούσιοι ἀστοί).³ Πολλοὶ ὅμως ἀπ' αὐτοὺς φαίνεται ὅτι ἔδειχναν ἀπροθυμίαν ν' ἀναλάβουν τὴ διαχείριση τῶν κοινῶν, γιὰτὶ δὲν εἶχαν μόνο ν' ἀντιμετωπίσουν τὶς δυσαρέσκεις καὶ τοὺς γογγυσμοὺς τῶν πολλῶν, ἀλλὰ καὶ τὶς αὐθαιρεσίαις καὶ τὶς βαρβαρότητες τῶν κατακτητῶν. Ὁ Ἰσιδώρος προσπαθεῖ νὰ τοὺς παρηγορήσῃ καὶ νὰ τοὺς ἀνακουφίσῃ μὲ ἐλπίδες, γιὰτὶ ἢ θέσῃ τους ἔχει γίνεῖ πραγματικὰ ὀδυνηρὴ. Οἱ κοινοτικοὶ θεσμοὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ προσαρμύζονται στὶς νέες συνθηκῆς τῆς Τουρκοκρατίας. Εἶναι ὥρες μεγάλης δοκιμασίας. Ἡ δύσκολη θέσις τῶν Θεσσαλονικέων ἀρχόντων εἶναι ἢ θέσις ὄλων τῶν κοινοτικῶν ἀρχόντων τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Πρέπει νὰ προστατεύσουν τοὺς θεσμοὺς καὶ τοὺς πληθυσμοὺς, ἀλλὰ καὶ νὰ ἱκανοποιήσουν τὶς τουρκικῆς ἀρχῆς, μὲ μιὰ λέξι, νὰ οἰκονομήσουν τὰ πράγματα ὅπως μποροῦν. Στὴν πέμπτη ὀμιλία τοῦ Ἰσιδώρου βρίσκουμε τὴν πιὸ παλαιὰ καὶ ἐνδιαφέρουσα μνεία γιὰ τὸ δύσκολο καὶ δυσάρεστο τῶρα ἔργον τῶν κοινοτικῶν ἀρχόντων «...χρὴ τὴν εὐνομίαν διατηρεῖσθαι καὶ ἀρχόντων θεραπεύειν ὀρμὰς καὶ πρὸς ἐπιτάγματα δεσποτῶν νῦν μὲν εἶκειν, νῦν δὲ ἄλλως οἰκονομεῖν καὶ τούτων ἀπειλὰς ἡμεροῦν καὶ δωρεὰς νουνεχῶς ἐπι-

¹ Τὴν ὑπακοὴν στοὺς «ἀρχοντες» (ἐννοοῦνται, φαίνεται, ὄχι μόνον οἱ κοινοτικοί, ἀλλὰ καὶ οἱ Βενετοὶ ἀρχοντες) διδάσκει ἀργότερα καὶ ὁ μητροπολίτης Συμεῶν ἐπὶ Βενετοκρατίας: «ἔπειτα... ὅπερ εἰργαστο; ὅτι τοῖς τοῦ Θεοῦ νόμοις ἐμμένειν παρήνει καὶ τὴν εὐσέβειαν συνεβούλευε μὴ προέσθαι; ὅτι μὴ κατεξανίστασθαι τῶν ἀρχόντων, ἀλλὰ τούτους ὡς ἐκ Θεοῦ προβληθέντας ἐδίδασκε στέργειν; καὶ τί γε ἄλλο προσῆκεν ἐκεῖνον, ψυχὰς ἀνθρώπων πρὸς Θεοῦ πιστωθέντι;» (Ἀναγνώστης, ἔκδ. Βόννης, σελ. 497). Οἱ διενέξεις αὐτῆς εἶναι μακρυνῆς ἀπηχῆσεις τῶν ἡσυχαστικῶν ἐριδῶν καὶ τοῦ κινήματος τῶν Ζηλωτῶν, πού κατατάραξαν τὸν χριστιανικὸ κόσμον ἰδίως τῆς Θεσσαλονίκης, ἢ ἀποτελέσματα τῶν ἀνώμαλων πολιτικῶν συνθηκῶν τῆς ἐποχῆς τῆς Βενετοκρατίας; Νομίζω ὅτι καὶ οἱ δύο αὐτοὶ λόγοι συνετέλεσαν στὴ δημιουργίαν τῆς ταραγμῆς ἐκείνης ἀτιμόσφαιρας.

² «Σὺ δὲ παρ' αὐτῶν (τῶν πολλῶν καὶ εὐτελῶν) τὰ τῶν νουνεχῶν ζητεῖς καὶ τελείων καὶ μεστῶν τὰς φρένας; καὶ εἰ τοῦτο ἦν, οὐκ ἂν ἀγοραῖος ἄνθρωπος καὶ σκηνορράφος καὶ σκυτοδέτης σοῦ διήλλαττεν εὐγενοῦς ἄλλως εὐμοιρηκότος παιδείας; καὶ γὰρ διὰ τοῦτο τῶν πολλῶν οὗτοι καὶ λέγονται καὶ εἰσὶν, ὅτι τῶν χυδαίων δηλαδὴ καὶ τὴν πρῶτην τάξιν κατὰ τὸν νοῦν ἐχόντων καὶ διάνοιαν, σὺ δὲ τῶν ὀλίγων, ὅτι τῶν τελείων ὡσανεὶ καὶ θαυμαστῶν καὶ ἐκλεκτῶν».

³ Βλ. Ἄ π ο σ τ. Ε. Β α κ α λ ο π ο ὑ λ ο υ, Συμβολὴ στὴν ἱστορίαν τῆς Θεσσαλονίκης ἐπὶ Βενετοκρατίας (1423 - 1430). Πανηγυρικὸς τόμος Σχολῆς Νομικῶν καὶ Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης ἐπὶ τῇ 600ετηρίδι τῆς Ἐξ-αβίβλου Κωνστ. Ἀρμενοπούλου, σελ. 141.

δέχεσθαι καὶ τὸ χρηματίζεσθαι καιροῦ καλοῦντος ἀκινδύνως ἐξευρίσκειν καὶ τὰς ἐπιούσας ἀνάγκας ὑγιῶς διαλύειν καὶ δήμου διορθοῦν ἀταξίαν καὶ πολυλαχόθεν τῷ κοινῷ τὴν ἀσφάλειαν πραγματεύεσθαι...». Ἔχουν ἀρχίσει νὰ προβάλλωνται οἱ ἀξιώσεις καὶ ἀπαιτήσεις τῶν Τούρκων καὶ νὰ φέρουν πολλές φορὲς σὲ ἀμηχανία τοὺς «προϊσταμένους τῶν κοινῶν», οἱ ὅποιοι ἀσκοῦν τὸ λειτούργημά τους μὲ ταραγμένη τὴν ψυχὴ. Φοβοῦνται μήπως οἱ ὑπηρεσίες τους εἶναι ἀνώφελες, ἐφόσον δὲν ἐξασφαλίζουν τὴ ζωὴ, τιμὴ καὶ περιουσία τῶν κατοίκων. Ἐπειτα ἡ ἀστάθεια καὶ ἡ δουλικότητα μερικῶν εὐκόλα μπορεῖ ν' ἀποτυπώσῃ σὲ ὅλους τὸν ἐπονείδιστο χαρακτήρισμό τῶν συνεργατῶν τοῦ ἐχθροῦ.

ἌΟ Ἰσιδώρος, ὁ ὁποῖος ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴν ψυχικὴ ἐνότητα τοῦ χειμαζομένου ποιμνίου του, ἀποκρούει τὶς ἀντιρροήσεις καὶ τοὺς δισταγμοὺς τῶν ἀρχόντων μὲ τὴν παράθεση ἑνὸς διαλόγου του μὲ ἓνα φανταστικὸ ἀντιπρόσωπό τους. «Ἄλλ' οὐκ ἔστιν, φησὶν, ἐν βεβαίῳ τῇ ἐμῇ προστασίᾳ τὸν κίνδυνον τὴν πόλιν διαφυγεῖν· ἀλλ' ἔστιν ἐν βεβαίῳ, σοῦ καὶ τῶν κατὰ σὲ τῆς προστασίας ἀφεμένων, τὴν πόλιν διαφθαρεῖν· σοῦ μὲν γὰρ τῶν πραγμάτων προϊσταμένου, τοῦ καὶ πρὸς κινδύνους ἀπομάχεσθαι ἐπισταμένου, ἀμφίβολος, ὡς λέγεις, ὁ κίνδυνος· τοῦ δὲ τὴν ἐπιστήμην ταύτην εἰδότος παυσαμένου, ἀναμφίβολος ἢ καταστροφῆ. Ποῖον οὖν ἐλέσθαι χρὴ, τὸν ἀναμφίβολον κίνδυνον ἢ τὸν ἀμφίβολον; οὐδεὶς οἶμαι νοῦν ἔχων τὸ δηλον ἔλοιτ' ἂν κακόν, φέρων δὲ μᾶλλον ἑαυτὸν δώσει τῷ μέσῳ, παρ' οὗ καὶ τυχεῖν ἐνδέχεται τῆς ἀγαθῆς ἐλπίδος· ἡ δὲ ἔστι τὸ τὸν κίνδυνον διαφυγεῖν».

Μὲ πνεῦμα χριστιανικὸ ὁ Ἰσιδώρος ἐνθαρρύνει τοὺς ἀρχοντες «δέος ἅπαν τῆς ψυχῆς ἐκβαλόντας καὶ ὅ,τι ἄλλο τῶν ἀηδῶν, προθύμως ἀντέχεσθαι τῶν κοινῶν, ἀκίβδηλον ποιούμενοι τὴν τῆς φροντίδος ταύτης διακομίαν, ὡς τοῦ Θεοῦ πάντων πρὸ ὀφθαλμῶν κειμένων καὶ τὰς ἀμοιβὰς ἐκεῖθεν ἀξίως ἀντιδεχομένων. ἌΟ δὲ τοῦ Θεοῦ λαὸς οὗτος τὸν ὑμέτερον ὑπὲρ ἑαυτῶν αἰσθόμενοι πόνον (αἰσθήσονται γὰρ) ὑμῖν τε χάριν εἴσονται καὶ τοῦ Θεοῦ δεηθήσονται τὰ βελτίω καταπεμφθῆναι».

Σύμφωνα λοιπὸν μὲ τὶς ἱστορικὲς εἰδήσεις τῆς τέταρτης καὶ πέμπτης ὁμιλίας τοῦ Ἰσιδώρου ἡ κατάσταση μέσα στὴ Θεσσαλονίκη κατὰ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1393 διαγράφεται ὡς ἑξῆς: Οἱ Τούρκοι ἔχουν καταλάβει τὴν πόλιν, ἔχουν ἐγκαταστήσει ἀρχὲς καὶ ἀσφαλῶς φρουρά, ἔχουν ἐπιτρέψει στοὺς κατοίκους ν' ἀσκοῦν ἐλεύθερα τὰ θρησκευτικὰ τους καθήκοντα, ἔχουν ἀναγνωρίσει τὸ κοινοτικὸ τους καθεστῶς, τὸ ὁποῖο ὁμως λειτουργεῖ μέσα σὲ μιὰ καταθλιπτικὴ ἀτμόσφαιρα ἀπὸ τὶς τρομοκρατικὲς ἐκδηλώσεις καὶ τὰ «ἐπιτάγματα» τοῦ ἐχθροῦ, καὶ ἔχουν παραχωρήσει ἀκόμη καὶ ἄλλα προνόμια, «δωρεὰς *λίαν μεγίστας*», ὅπως λέγει ὁ Ἰσιδώρος. Ποιὲς εἶναι αὐτὲς οἱ «δωρεές» εἶναι δύσκολο νὰ καθοριστῇ. Θὰ προσπαθήσω μολαταῦτα νὰ διερευνήσω καὶ τὸ πρόβλημα αὐτό.

4. Ἀφοῦ ἀπὸ τὴν ἐξέταση τῶν ὀμιλιῶν τοῦ Ἰσιδώρου ἀποδεικνύεται ὅτι τὸν Ὀκτώβριο κιόλας τοῦ 1393 ἡ Θεσσαλονίκη βρῖσκεται στὰ χέρια τῶν Τούρκων, δὲν εὐσταθεῖ ἡ γνώμη τοῦ Loenertz, ὅτι ὁ Βαγιαζίτ Α' κατέλαβε τὴν πόλη τοῦ Ἁγίου Δημητρίου μὲ ἔφοδο στὶς 12 Ἀπριλίου 1394.¹ Ἔτσι ἐρχόμαστε ν' ἀντιμετωπίσουμε τὸ σκοτεινὸ ζήτημα τῶν δύο ἀλλεπάλληλων καταλήψεων τῆς Θεσσαλονίκης, τοῦ 1387 καὶ τοῦ 1391 ἢ τοῦ 1394, ὅπως πρότεινε τελευταῖος ὁ Loenertz. Πῶς συμβαίνει, ὥστε τὸ 1387 νὰ παραδίδεται ἡ Θεσσαλονίκη στοὺς Τούρκους καὶ κατόπιν νὰ καταλαμβάνεται πάλιν ἀπὸ τοὺς ἴδιους; Ποιὸ γεγονός μεσολάβησε, ὥστε οἱ Τούρκοι νὰ τὴν ἀποδώσουν στοὺς Βυζαντινοὺς ἕστερ' ἀπὸ μικρὸ χρονικὸ διάστημα κατοχῆς καὶ πῶς συμβαίνει, ὥστε καμιὰ βυζαντινὴ πηγή νὰ μὴ μνημονεύῃ τὴν ἀπόδοσή της; Γιὰ νὰ λύσουμε τὶς ἀπορίες αὐτές, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀνατρέξουμε στὰ γεγονότα, ποὺ ὀδήγησαν στὴν παράδοση τῆς Θεσσαλονίκης γιὰ πρώτη φορὰ στοὺς Τούρκους τὸ 1387.

Ὅπως ἀναφέρουν ὁ Χαλκοκονδύλης καὶ ὁ Φραντζῆς, ὁ δεσπότης Θεσσαλονίκης Μανουὴλ, γιὸς τοῦ Ἰωάννη τοῦ Ε', ἕστερ' ἀπὸ τὴν ἀποτυχία του νὰ καταλάβῃ τὶς τουρκοκρατούμενες Σέρρες² ἐπισύρει τὴν ὀργὴ τοῦ Μουράτ Α' καὶ ἕστερ' ἀπὸ ὀρισμένες συγκρούσεις πολιορκεῖται στὴ Θεσσαλονίκη. Ἡ μακροχρόνια διάρκεια τῆς πολιορκίας προκαλεῖ τὴ δυσφορία καὶ τὶς ζυμώσεις τῶν κατοίκων, ἰδίως τῶν ἀρχόντων, ἐναντίον του³. Ὁ Μανουὴλ τὸ ἀντιλαμβάνεται καὶ βλέποντας ὅτι ἡ θέση του γίνεται ἐπικίνδυνη καὶ ὅτι ὁ ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ Χαϊρεδδίν πασὰς μέσα σὲ σύντομο χρονικὸ διάστημα θὰ καταλάβῃ τὴν πόλη, ἀναγκάζεται νὰ τὴν ἐγκαταλείψῃ μὲ πλοῖο καὶ διευθύνεται πρὸς τὸν πατέρα του, ἀλλ' αὐτός, ὑποτελῆς καὶ σύμμαχος τοῦ σουλτάνου, φοβούμενος μεγαλύτερες περιπλοκές, τὸν προλαμβάνει καὶ τὸν εἰδοποιεῖ νὰ κοιτάξῃ νὰ βρῇ ἄλλοῦ ἄσυλο. Ἔτσι ἀπελπισμένος ὁ Μανουὴλ καταφεύγει στὸν συγγενῆ του δυνάστη τῆς Λέσβου Φραγκίσκο Β' Gattilusio, ὁ ὁποῖος μὲ μεγάλη δυσκολία τοῦ ἐπιτρέπει νὰ

¹ R. Loenertz, Manuel Paléologue et Démétrius Cydonès. Échos d' Orient 36 (1937) σελ. 482 - 483. Τὴ γνώμη τοῦ Loenertz ἔχει δεχθῆ καὶ ὁ Georg Ostrogorsky, Geschichte des byzantinischen Staates. München 1952, σελ. 433 ὑπ. 5.

² Γιὰ τὴ χρονολογικὴ τοποθέτηση τῶν γεγονότων βλ. Loenertz, ἔνθ' ἀν. σελ. 478 - 479, 480. Πρβλ. ἐπίσης τοῦ R. Loenertz, Les recueils de lettres de Démétrius Cydonès. Città del Vaticano, σελ. 115 - 117.

³ Χαλκοκονδύλης, ἐκδ. Βόννης, σελ. 46 «... τῶν πραγμάτων τῶν ἐν τῇ πόλει πονηρῶς ἐχόντων καὶ ἐπ' οὐδενὶ ἀγαθῷ οἱ ἀποβεβηκόντων (αὐθαδέστερόν τε γὰρ αὐτῷ ἀχθόμενοι ἐχρῶντο οἱ τῆς πόλεως ἢ ὡς ἐχρῆν) ...». Γιὰ τὴν ὑπαρξὴ εἰρηνοφίλων μέσα στὴ Θεσσαλονίκη καὶ τὶς τάσεις τους νὰ συνθηκολογήσουν βλ. ἀκόμη Β. Λαοῦρα, Ὁ «Συμβουλευτικὸς πρὸς τοὺς Θεσσαλονικεῖς» τοῦ Μανουὴλ Παλαιολόγου. Μακεδονικά 3 (1955), σελ. 300 κ. ἐ.

μείνη προσωρινά ἔξω ἀπὸ τὰ τείχη τῆς πρωτεύουσας. Κατόπιν ὁ Μανουήλ πηγαίνει στὴν Προῦσα, πρωτεύουσα τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, παρουσιάζεται ἔμπρὸς τὸν Μουράτ Α' καὶ τοῦ ζητεῖ συγγνώμη. Ὁ σουλτάνος τοῦ φέρεται μεγαλόψυχα, τὸν συγχωρεῖ καὶ τὸν νουθετεῖ.¹

Οἱ Θεσσαλονικεῖς ἐν τῷ μεταξὺ παραδίδουν τὴν πόλην στὸν Χαϊρρεδὶν πασά, ὅπως ἀναφέρει «βραχὺ χρονικόν» τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.² Ἡ ἀξιοπιστία τοῦ χρονικοῦ ἐνισχύεται ὄχι μόνον ἀπὸ τὸν ἀναβρασμὸ τῶν πνευμάτων τῶν Θεσσαλονικέων ἐναντίον τοῦ Μανουήλ, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ὅσα ἐνδιαφέροντα γράφει ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ τὴν κατάστασι μὲσα στὴ Θεσσαλονίκη κατὰ τὴ διάρκειαν τῆς πολιορκίας τῆς ὁ Δημήτριος Κυδώνης σὲ κάποιον φίλον τοῦ Θεσσαλονικέα λίγο ὕστερ' ἀπὸ τὴν παράδοσίν της στοὺς Τούρκους: «δεῖ σε φυγεῖν πόλιν, καλὴν μὲν ποτε καὶ διὰ τοῦτο φίλην, καὶ προσέτι πατρίδα, νῦν δὲ πρὸς ἀσεβεῖς ἄνδρας αὐτομολοῦσαν, ἢ, τάληθές μᾶλλον, ἀναγκασθεῖσαν αὐτομολῆσαι· οὐ γὰρ τῇ τῶν πολιτῶν προαιρέσει τοῦτ' ἂν τις δικαίως ἀνατιθείη· οὔτοι γὰρ ἐν τοῖς πρὸς τοὺς βαρβάρους ἀγῶσιν ἔργα καὶ χειρῶν καὶ γνώμης ἐπιδειξάμενοι καὶ συμμάχους καλέσαντες καὶ τῷ μὲν ἄρχοντι φθόνου παντὸς καὶ φιλονικίας χωρὶς ὑπακούσαντες, τῇ δὲ πρὸς ἀλλήλους ὁμοιοῖα καὶ τάξει τὴν πόλιν ὡσπερ τειχίσαντες, καὶ πλέον ἐκείνης ἢ τοῦ καθ' αὐτὸν ἕκαστος ἐπιμελησάμενοι, ὕστερον ἠτιτήθησαν οὐ μὴδένα μέχρην νῦν ἴσμεν περιγεγόμενον· λιμῶ γὰρ ἀποθανεῖν οἴκτιστον ἔφη τις· ὡσπερ γὰρ ζῆν ἀμήχανον οἶμαι μὴ ἀναπνεόντα, οὕτως οὐδὲ τῶν ἀναγκαιοτάτων τροφῶν ἀποροῦντα ἀρκεῖν εἰς τὸ παντελές. Τούτους μὲν οὖν οὐδεὶς ἂν μέμψαιτο, δυστυχεῖς οὐ κακοὺς δικαίως ἂν νομισθέντας· ὁ καὶ πολλοῖς ἄλλοις

¹ Χαλκοκονδύλης, ἔκδ. Βόννης, σελ. 46 - 47, 52. Φραντζῆς, ἔκδ. Βόννης, σελ. 47 - 49. Ἐχω τὴ γνώμη, ὅτι τὴν ἀναχώρησιν αὐτὴ τοῦ Μανουήλ ὑπαινίσσεται ὁ Κυδώνης σὲ μιὰ ἐπιστολὴν τοῦ σ' ἑνα φίλου τοῦ στὴ Θεσσαλονίκη: «ἀλλὰ νῦν ὁ κολοφῶν ἐπετέθη, ὁ τὴν πόλιν ὡς ἤδη κεκλιμένην ἀναγκάζει θρηγεῖν. τοῦτο γὰρ ὁ τοῦ βασιλέως ἔκπλοος πάντας πεῖθει πιστεῦειν. οὐ γὰρ δὴ τὸ πρᾶξαι ὑπὲρ τῆς πόλεως ἢ πρὸς τὸν βάρβαρον ἰκεταίαν ὑπὲρ τοῦ κουφοτέρου αὐτῇ τὴν πολιορκίαν ποιῆσαι ἢ τι τοιοῦτον ἄλλο τοῦτον καλεῖν τὸ περὶ τῆ πόλεως δέος τῆς ψυχῆς τῶν ἀκουόντων ἐκβάλλει, ἀλλὰ παντελῶς ἀπογνώσκει τὰ πράγματα τὸν βασιλέα φασὶν εὐπρεπῶς ἀναχωρεῖν τῶν κινδύνων, ἢ τι καὶ αὐτῷ πράττοντα παρὰ τὸν δοῦναι δυνάμενον ἀπιέναι, τὰ παρὰ τοῖς ἐχθροῖς προσδοκώμενα κουφοτέρα νομίζοντα τῶν ἐν τῇ πόλει συμβησομένων αὐτῶ». (R. Loenertz, Les recueils de lettres de Dém. Cydonès. Città del Vaticano, 1952, σελ. 98 - 99). Ἄν ἡ ὑπόθεσί μου εἶναι ὀρθή, τότε ἡ ἐπιστολὴ αὐτῆ τοῦ Κυδώνη πρέπει νὰ ἔχη γραφῆ ὄχι μεταξὺ 1385 - 1386, ὅπως γράφει ὁ Loenertz, ἀλλὰ κατὰ τὶς ἡμέρας τῆς παράδοσης τῆς Θεσσαλονίκης, δηλαδὴ κατὰ τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1387. Ἡ ἐπιστολὴ αὐτῆ ἔχει ἐσωτερικὴν σχέσιν μὲ τὴν ὑπ' ἀριθ. 5, πού ἔχει γραφῆ μετὰ τὴν παράδοσιν τῆς Θεσσαλονίκης.

² P. Charanis, Les βραχέα χρονικά comme source historique. Byzantion, 13 (1938), σελ. 359.

καὶ κατ' ἄνδρα καὶ κατὰ πόλεις συμβέβηκε καὶ συμβήσεται, ἀρετῇ τῶν ἀντι-
 τεταγμένων κρατήσασιν, ἡττηθῆναι τῆς τύχης· συγγνώμη δὲ καὶ εἴ τινες τοῦ
 πλήθους βουλευθεῖεν αὐτοῦ μένειν καὶ τῆς δουλείας ἀνέχεσθαι, ὑπὸ δεσπόταις
 ἄνωθεν ὄντες καὶ τῇ ταλαιπωρίᾳ συνειθισμένοι, ἅμα δὲ δι' ἀπαιδευσίαν
 μηδὲ δυνάμενοι τὰ καταληψόμενα τούτους κακὰ προγινώσκειν».¹

Ὅπως βλέπουμε, ὁ Κυδώνης μὲ τὰ παραπάνω προσπαθεῖ νὰ δικαιολο-
 γήσῃ τὴν παράδοση τῶν Θεσσαλονικέων καὶ ἔτσι ρίχνει λίγο φῶς στὸ δράμα
 τους. Ἡ ἔκφραση «τῷ μὲν ἄρχοντι φθόνου παντὸς καὶ φιλονεικίας χωρὶς
 ὑπακούσαντες» μᾶς ἐπιτρέπει, νομίζω, νὰ συμπεράνουμε ὅτι οἱ Θεσσαλονι-
 κεῖς τελικὰ ὑπέδειξαν καὶ ἐπίεσαν τὸν Μανουὴλ ν' ἀναχωρήσῃ ἀπὸ τὴν πόλη.²
 Ἡ χαρακτηριστικὴ ἐπίσης ἔκφραση «αὐτομολοῦσαν, ἢ, τάληθές μᾶλλον,
 ἀναγκασθεῖσαν αὐτομολῆσαι» παρακινεῖ νὰ ὑποθέσῃ κανεὶς ὅτι οἱ Θεσσαλο-
 νικεῖς παραδόθησαν χωρὶς ὄρους ἢ μᾶλλον προθυμοποιήθηκαν μόνοι τους
 νὰ ταχθοῦν μὲ τὸ μέρος τοῦ Μουράτ Β' καὶ ν' ἀφήσουν στὴ μεγαλοψυχία
 του τὸ διακανονισμὸ τῆς θέσης τους. Ἡ στάση αὐτὴ τῶν Θεσσαλονικέων
 φωτίζεται ἀκόμη περισσότερο ἀπὸ ὅσα καταγγέλλει ὁ ἴδιος ὁ Μανουὴλ ἀπὸ
 τὴ Λέσβο σὲ μιὰ ἐπιστολὴ του πρὸς Θεσσαλονικέα, ἴσως πρὸς τὸν Καβάσιλα,
 ποὺ ἔμενε στὴν Κωνσταντινούπολη. Τὸ σχετικὸ χωρίο τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς,
 ποὺ δημοσιεύεται τώρα τελευταίως ἀπὸ τὸν Loenertz, εἶναι τὸ ἑξῆς· «ἐν
 δὲ τῇ πατρίδι τῇ σῆ τοῖς τῆς πίστεως ἐχθροῖς μαχόμενος διετέλουν. Οἱ δ'
 ὑπὲρ ὧν νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν ἠρούμην ἀποθανεῖν, ὀφείλοντες τοῖς ἴσοις
 ἀμείβεσθαι ἢ γοῦν χάριν ἡμῖν τῶν ὑπὲρ αὐτῶν κινδύνων εἰδέναι, δέον οὕτως
 ἔχειν γνώμης αὐτοὺς καὶ παρασκευῆς, οἱ δὲ καὶ στρατηγούντες ἦσαν τοῖς
 ἐχθροῖς, οὐχ ὅσον οἷς οὐδὲν γενναῖον οὐδ' ὑγιὲς οὐτ' ἐφρόνον, οὐτ' ἔπρατ-
 τον, ἀλλὰ καὶ τῷ δόλους ποικίλους συντόνους πλέκειν ἡμῖν τοῖς τυραννοῦσιν
 αὐτοῖς, τοῦτο δὲ τὸ παρ' ἐκείνων ἀεὶ λεγόμενον καθ' ἡμῶν, καὶ οὐκ ἐπιτρέ-
 πουσιν αἰσχυρῶς τὴν σφῶν ἐλευθερίαν προδοῦναι».³

Ἀφοῦ λοιπὸν οἱ Θεσσαλονικεῖς εἶχαν προτιμήσει νὰ συνταχθοῦν μὲ
 τὸν Μουράτ Β', θὰ εἶχαν τώρα ἐλπίδες νὰ τακτοποιήσουν τὴ θέση τους κατὰ
 τρόπο εὐνοϊκὸ καὶ νὰ ἐξιλεωθοῦν ἀπέναντι τοῦ σουλτάνου. Ἔτσι ἐξηγεῖται
 καὶ ἡ πρεσβεία τῶν ἀρχόντων τους πρὸς τὸν Μουράτ Α', τὴν ὁποία μνημο-
 νεύει ὁ Ἰσιδωρος σὲ μιὰ ἀχρονολόγητη ἐπιστολὴ του ἀπὸ τὴν Κωνσταντι-
 νούπολη πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς Θεσσαλονίκης. Στὴν ἐπιστολὴ αὐτῇ, ποὺ
 πρέπει νὰ ἔχη γραφῆ μῆνες ὕστερ' ἀπὸ τὴν παράδοσή της, λέγει ὅτι ἀναμέ-

¹ Δ η μ. Κ υ δ ω ν η, Ἐπιστολαί. Ἔκδ. G. Cammelli (Collection Budé), σελ. 88 - 89.

² Γι' αὐτὸ ὀρθὰ ὁ Loenertz στὴ χρονολογικὴ κατάταξη τῶν γεγονότων τῆς ζωῆς
 τοῦ Δημ. Κυδώνη γράφει ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Θεσσαλονίκης ἀνάγκασαν τὸν Μανουὴλ
 νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν πόλη (Les recueils de lettres de Dém. Cydonès, σελ. 117).

³ Πρβλ. τὸ κατωτέρω δημοσιευόμενον R. Loenertz, Manuel Paléologue, Epître à Cabasilas.

νει τοὺς πρέσβεις καὶ ὅτι στὴν ἐπιστροφή τους ἀπὸ τὴν αἰλὴ τοῦ σουλτάνου θὰ τοὺς ἀκολουθήσῃ χαίροντας πὺρ θὰ ξαναδῆ τὸ προσφιλές του ποίμνιο, «τὸν ἀμπελῶνα τοῦ ἡγαπημένου τὸν πρὸ μικροῦ περιβόητον τῷ χαρακώματι καὶ φραγμῶ καὶ τῇ φυτεία καὶ ἀσφαλείᾳ, ὕστερον δὲ εἰς διαρπαγὴν, φεῦ, καὶ κοινήν ὕβριν καὶ καταπάτημα κατενεχθέντα».¹ Ὁ Ἰσιδώρος ἔχει, φαίνεται, πληροφορίες γιὰ τὴν εὐμενῆ γενικὰ στάση τῶν Τούρκων ἀπέναντι τῶν κατοίκων τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπως μᾶς ἀφήνουν νὰ ὑπονοήσουμε ὅσα ἀναφέρει κατόπιν. «...Ὀφείλομεν...καὶ ἀγαπᾶν τοὺς ἡμετέρους δεσπότες καὶ πᾶσι τρόποις ὑπεῖκιν αὐτοῖς ἐν οἷς ἂν ἐπιτάττειεν ἐν βιοτικαῖς. Τὸ δὲ μηδὲν τι σείειν τῶν ἱερῶν ὁρίων, ἀλλ' ἀσφαλῆ ταῦτα καὶ ἄσειστα διασώζειν, τοῦτο λυσιτελέστατόν τε καὶ ἀναγκαιότατον, καὶ ὑπὲρ τούτου πάντα πάσχειν ἐτόιμους εἶναι χρή, καὶ αὐτὴν εἰ δεήσῃ προέσθαι τὴν ζωὴν. Ἄλλως τε καὶ οἱ καθ' ἡμᾶς οὗτοι δεσπότες, ἕως ἂν ἡμᾶς ὀρθῶσιν ἐν τοῖς πατρίοις καὶ ὑγιέσι βεβαίως μένοντες δόγμασι, δι' αἰδοῦς ἄγουσι καὶ τὰ ἡμέτερα καὶ κούφην ἡμῖν παρασκευάζουσι τὴν δουλείαν· μᾶλλον δὲ Θεὸς αὐτὸς διὰ τὴν ἀκραιφνή πρὸς αὐτὸν πίστιν ἐλέω κινούμενος πείθει καὶ τοὺς τοιούτους δεσπότες εὐνοικῶς διακεῖσθαι περὶ ἡμᾶς καὶ γνησίως, ὡς ἄρα τοῦναντίον, ἐπειδὴ τῶν ὀρθῶν καὶ πατρίων ἀμελήσωμεν, ἀσυμπαθεῖς ἔξομεν καὶ πικροὺς τοὺς δεσπότες».²

Οἱ στασιαστικὲς ζυμώσεις τῶν Θεσσαλονικέων ἐναντίον τοῦ Μανουήλ, ἡ ἐκουσία παράδοσή τους στὸν Χαϊρεδδίν πασά, ἡ ἀποστολὴ πρεσβείας ἀρχόντων στὴν αἰλὴ τοῦ Μουράτ Α', ἡ γενναιοψυχία του κατόπιν ἀπέναντι τοῦ Μανουήλ, ἡ παροχὴ συγγνώμης σ' αὐτόν, οἱ φιλικὲς σχέσεις ἐπίσης τοῦ Ἰωάννη Ε' μὲ τὸν σουλτάνο ἦταν, μού φαίνεται, ἰσχυροὶ λόγοι, ὥστε οἱ κάτοικοι τῆς Θεσσαλονίκης νὰ ἐπιτύχουν τὴν ἀναγνώριση σπουδαίων θρησκευτικῶν καὶ πολιτικῶν προνομίων. Οἱ σχέσεις αὐτὲς τῶν δύο μοναρχῶν ἐξακολούθησαν καὶ ἀργότερα νὰ εἶναι φιλικές. Ἔτσι, ὅταν ὁ Μουράτ Α' ἐκστρατεύει ἐναντίον τοῦ ἡγεμόνα τῆς Καραμανίας, ὁ Ἰωάννης Ε' καὶ ὁ γιὸς του Μανουήλ τὸν συνοδεύουν στὴν ἐκστρατεία «ὡς φίλοι κατὰ τὰς συμβάσεις».³ Δὲν φαίνεται λοιπὸν πιθανὴ ἡ παλαιότερη ὑπόθεση τοῦ Hammer, ὅτι ἀργότερα ἀνέκτησαν τὴ Θεσσαλονίκη οἱ Ἕλληνες ἢ οἱ Βενετοί,⁴ οὔτε καὶ ἡ νεώτερη τοῦ Loenertz, ὅτι ἄγνωστο γεγονός ἀνάγκασε τὸν Βαγιαζίτ Α' νὰ τὴν ἀνακαταλάβῃ.⁵ Πιθανώτερο μού φαίνεται ὅτι οἱ Τούρκοι ἐπὶ Μουράτ Α' δὲν εἶχαν ἐνσωματώσει ἀκόμη τὴ Θεσσαλονίκη στὴν αὐτοκρα-

¹ Σπ. Λάμπρου, Ἰσιδώρου, μητροπολίτου Θεσσαλονίκης, ὁκτὼ ἐπιστολαὶ ἀνέκδοτοι. Νέος Ἑλληνομνήμων, τ. 9 (1912), σελ. 388.

² Λάμπρου, ἐνθ' ἄν. σελ. 390.

³ Φραντζῆς, ἔκδ. Βόννης, σελ. 49. Πρβλ. καὶ Joseph v. Hammer, Geschichte des Osmanischen Reiches², Pesth 1834, τόμ. 1, σελ. 167 κ.έ.

⁴ Hammer, ἐνθ' ἄν. σελ. 166.

⁵ Loenertz, ἐνθ' ἄν. σελ. 482-483.

ρία τους, ἐπειδὴ εἶχε «αὐτομολήσει» πρὸς αὐτούς, γιὰ νὰ χρησιμοποιήσω τὴν ἔκφραση τοῦ Ἰσιδώρου, ἀλλὰ εἶχαν ἀρκεστὴ νὰ εἰσπράττουν τὸ φόρο ὑποτελείας τῶν κατοίκων, τὸ χαράτς· ὅτι εἶχαν ἀναγνωρίσει τὸ κοινοτικὸ καθεστῶς καὶ ἐπιτρέψει τὴν ἀπρόσκοπτη λειτουργία του, ὥστε οἱ κάτοικοι νὰ εἶναι σχεδὸν ἐλεύθεροι. Ἔτσι ἐξηγεῖται ἴσως καὶ τὸ ὅτι ὁ Δούκας ἐξιστορώντας σύντομα τὸ κατακτητικὸ ἔργο τοῦ Μουράτ Α' μνημονεύει ρητὰ ὅτι «ἔσχε καὶ Θεσσαλίαν πᾶσαν πλὴν Θεσσαλονίκης».¹ Πολὺ ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι ἡ ἄποψη αὐτὴ εἶναι δυνατὸν νὰ στηριχθῇ καὶ στὰ κείμενα τῶν Τούρκων ἱστοριογράφων, οἱ ὅποιοι μιλώντας γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἀναφέρουν ὅτι ἔγινε ἐπίθεση ἐναντίον τῆς Θεσσαλονίκης, ἀλλὰ ὅτι δὲν κυριεύθηκε.² Τὸ πολὺ, ὅπως εἶχε κίβλας παρατηρήσει ὁ Tafalı, οἱ Τούρκοι ἐκτὸς ἀπὸ τὴν καταβολὴ τοῦ φόρου, ἴσως νὰ εἶχαν ζητήσῃ καὶ τὴν ἐγκατάσταση μικρῆς φρουρᾶς μέσα στὴν πόλη.³

Τὸ ὅτι ὁ Μουράτ Α' εἶχε παραχωρήσει μεγάλες ἐλευθερίες, μεγάλη προνόμια στοὺς Θεσσαλονικεῖς, φαίνεται πολὺ καθαρὰ ἀπὸ τὸ ἐξῆς χωρίο τοῦ Ἀναγνώστη, τὸ ὁποῖο, συνιφασμένο στενὰ μὲ τὴν ἀφήγησίν του γιὰ τὴν ἄλωση τῆς Θεσσαλονίκης τοῦ 1430 ἀπὸ τὸν Μουράτ Β', δὲν προσείλκυσε ὡς σήμερα τὴν προσοχὴ τῶν ἱστορικῶν. Στὸ χωρίο αὐτὸ ἀναφέρεται ὅτι τὸν τρίτο χρόνο ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἄλωσίν της ὁ Μουράτ Β' ξαναγυρίζει στὴ Θεσσαλονίκη, «ἐφ' ᾧ ταύτην ἰδεῖν καὶ...τῶν ἀπ' αὐτῆς καλῶν ἀπολελανκέναι καὶ δωρεαῖς μεγάλαις ἀντιφιλοτιμήσασθαι, τὸν ἐκείνου τε τῷ φιλοτίμῳ τῆς γνώμης μιμήσασθαι πρόγονον, Θεσσαλονίκης κάκεινον κρατήσαντα καὶ χάρισι ταύτην πολλαῖς ἀμειψόμενον». Ἐπισημαίνω τὶς ἐκφράσεις «δωρεαῖς μεγάλαις» καὶ «χάρισι πολλαῖς» τοῦ Ἀναγνώστου, πὺν θυμίζουσι τὴν ἀντίστοιχον ἔκφραση «δωρεῶν λίαν μεγίστων» τοῦ Ἰσιδώρου, ὅπου οἱ λέξεις *δωρεά* καὶ *χάρις* ἔχουν ἀσφαλῶς τὴν ἴδια ἔννοια, δηλαδὴ τὴν ἔννοια τοῦ προνομίου. Ὅπως λοιπὸν βλέπουμε, πολλοὶ Θεσσαλονικεῖς, πὺν εἶχαν ζήσει στὴν πατρίδα τους τὰ τελευταῖα πενήντα χρόνια, θυμοῦνταν μὲ νοσταλγία «τὰς πολλὰς χάριτας», δηλαδὴ τὰ πολλὰ προνόμια, τοῦ Μουράτ Α'. Τὸ χωρίο αὐτό, συσχετιζόμενο μὲ τὶς ὀμιλίαι τοῦ Ἰσιδώρου, μᾶς ἐπιτρέπει ἀκόμη, νομίζω, νὰ καθορίσουμε ὀρισμένα ἀπὸ τὰ προνόμια αὐτά. Ὁ Μουράτ Β' εἶχε δώσει ἀμέσως ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἄλωση πολλὰ δείγματα τῶν φιλικῶν ἀπέ-

¹ Δούκας, ἔκδ. Βόννης, σελ. 15.

² Μνεία στοῦ Loenertz, ἐνθ' ἄν. σελ. 479, ὁ ὁποῖος στηρίζεται στὴ μελέτη τῶν Fr. Taeschner—P. Wittek, Die Vezirfamilie der Candarlyzade. Der Islam, τ. 28 (1929), σελ. 71-72, τὴν ὁποίαν δὲν μπόρεσα νὰ χρησιμοποιήσω.

³ O. Tafalı, Thessalonique au quatorzième siècle. Paris 1913, σελ. 286. Γιὰ τὴν ἐγκατάσταση τουρκικῆς φρουρᾶς στὴ Θεσσαλονίκη συνηγορεῖ καὶ ἓνα χωρίο ἀπὸ τὸ «Ἱστορικὸν Κομνηνοῦ μοναχοῦ καὶ Πρόκλου μοναχοῦ», ἔκδ. Γαβριήλ Δεστούνη. Πετρούπολις 1858, σελ. 32, ὅπως ἔχει παρατηρήσει ὁ Loenertz, ἐνθ' ἄν. σελ. 482.

ναντι τῶν Θεσσαλονικέων διαθέσεών του, εἶχε ἀπολυτρώσει ὀρισμένους ἐπίσημους αἰχμαλώτους «καθ' αἰμά τε καὶ συγγένειαν» ἢ εἶχε ἐπιτρέψει τὴν ἀπελευθέρωση ἄλλων μὲ τὴ συνδρομὴ πολλῶν φιλανθρωπῶν κ.λ. Ἐνῶ ὅμως τέτοια ἦταν ἡ ψυχολογικὴ του στάση ἀπέναντι τῶν Θεσσαλονικέων καὶ ἤθελε νὰ μιμηθῆ, ὅπως νομίζει μὲ ἀφέλεια ὁ Ἄναγνώστης, τὸν πρόγονό του Μουράτ Α', «κἀκείνον κρατήσαντα καὶ χάρισι ταύτην πολλαῖς ἀμειψάμενον», ξαφνικὰ μεταβάλλει γνώμη καὶ κάνει ὅσα δὲν ἔκανε κατὰ τὴν ἀλωση. Διατάζει τὴν κατάσχεση τῶν ἐκκλησιῶν καὶ μονῶν καὶ τὴν καταγραφή τῶν σπιτιῶν τῶν παρόντων καὶ τῶν ἀπόντων. Τελικὰ τέσσερες μόνο ἀπὸ τὶς σημαντικώτερες ἐκκλησίες μένουν στὰ χέρια τῶν χριστιανῶν. Ἐπίσης τὰ ὠραιότερα καὶ μεγαλύτερα μοναστήρια καὶ σπίτια τὰ δωρίζει στοὺς οἰκειοὺς καὶ ἀξιωματούχους του καὶ τὰ ἄλλα τὰ μοιράζει στοὺς 1000 Τούρκους, ποὺ κατὰ διαταγὴ του ἦλθαν ἀπὸ τὰ Γιαννισιά.¹ Αὐτὰ ἦταν τὰ αἷτια, ποὺ κατέθλιψαν τὶς ψυχὰς τῶν Θεσσαλονικέων καὶ τοὺς ἔκαναν νὰ θυμοῦνται τώρα μὲ νοσταλγία τὴν περίοδο τῆς ὑποτελείας ὑπὸ τὸν Μουράτ Α'. Τὰ προνόμια λοιπὸν ποὺ καταλύονταν ἦταν 1) ἡ ἐλευθερία τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ ἰδιωτικῆς περιουσίας καὶ 2) ἡ ἠθικὴ ὑποχρέωση τῶν σουλτάνων νὰ ἀφήσουν τοὺς κατοίκους ἐλεύθερους χωρὶς νὰ ἐγκαταστήσουν συμπαγεῖς τουρκικοὺς πληθυσμοὺς μέσα στὴν πόλη.

5. Ὑστερῶς ἀπὸ τὴ μικρὴ αὐτὴ παρέμβαση ξαναγυρίζουμε στὴν ἀφήγηση τῶν τυχῶν τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὰ τέλη τοῦ 14 αἰ. Ἡ ἐπὶ Μουράτ Α' καὶ στὴν ἀρχὴ ἐπὶ Βαγιαζίτ Α' εἰρηνικὴ καὶ προνομιακὴ διαβίωση τῶν κατοίκων της, οἱ ὅποιοι ἦταν πιά ὑποτελεῖς του, δὲν ἐπρόκειτο νὰ διαρκέση πολὺ. Στὶς 16 Φεβρουαρίου πεθαίνει ὁ Ἰωάννης Ε'² καὶ ἀμέσως κατόπιν ὁ γιός του Μανουήλ, ποὺ βρισκόταν στὴν αὐλὴ τοῦ Βαγιαζίτ Α', δραπετεύει καὶ σπεύδει στὴν Κωνσταντινούπολη, γιὰ ν' ἀνεβῆ στὸ βασιλικὸ θρόνο. Ὁ σουλτάνος ἐξοργίζεται ἀπὸ τὴν κρυφὴ φυγὴ του, γιὰτὶ χάνει τὴν εὐκαιρία ν' ἀποστερήσῃ τὸ βυζαντινὸ κράτος ἀπὸ τὸν ἀρχηγό του, καὶ δεῖχνει πιά φανερὰ τὶς ἐχθρικές του προθέσεις. Ὅπως ἀναφέρει ὁ Δούκας, περνᾷ ἀπὸ τὴ Βιθυνία στὴ Θράκη, κατασκάπτει τὰ προάστεια τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας καὶ μετοικίζει ἄλλοῦ τοὺς κατοίκους. Κατόπιν «εἶλε καὶ Θεσσαλονίκην καὶ τὰ μετὰ τὴν Θεσσαλονίκην χωρία».³ Οἱ Θεσσαλονικεῖς θὰ πρόβαλαν ἀντίσταση ἐναντίον τοῦ Βαγιαζίτ Α', ἀλλὰ θὰ ἦταν μικρὴ, γιὰτὶ

¹ Ἄ ν α γ ν ὠ σ τ η ς. ἔκδ. Βόννης, σελ. 522 - 525. Βλ. καὶ Ἄ π ο σ τ. Β α κ α λ ο π ο ὕ λ ο υ, Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Θεσσαλονίκης μικρὸν μετὰ τὴν ἄλωσιν αὐτῆς τοῦ 1430 ὑπὸ τῶν Τούρκων. Γρηγόριος ὁ Παλαμάς, τ. 20 (1936), σελ. 26-35, 65 - 73.

² Σ π. Λ ά μ π ρ ο υ - Κ. Ἄ μ ά ν τ ο υ. Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας. Ἄ θ ῆ ναι 1932, τ. 1, σελ. 89. Πρβλ. καὶ C h a r a n i s, ἔνθ' ἄν. σελ. 357 - 358.

³ Δ ο ὕ κ α ς, ἔκδ. Βόννης, σελ. 48 - 50. Πρβλ. καὶ Χ α λ κ ο κ ο ν δ ὕ λ η ν,

δὲν μνημονεύεται μακροχρόνια πολιορκία. Φαίνεται ὅτι ἀπομόνωσαν καὶ κατέβαλαν τὴν μικρὴ τουρκικὴ φρουρὰ ἢ ἐπωφελήθησαν ἀπὸ τυχαία ἀπουσία της. Ἡ ἀντίστασή τους αὐτῇ, ἔστω καὶ μικρῇ, ἐξηγεῖ, γιατί περιέμεναν νὰ πάθουν τὰ «δεινότατα», ὅπως λέγει ὁ Ἰσιδώρος, καὶ ὁμως αὐτοὶ «ἀπίλαυσαν ψυχαγωγίας οὐ μετρίας».

Ὅτι ὁ Βαγιαζίτ Α' κατέλαβε βίαια τὴ Θεσσαλονίκη ἐνισχύεται, μοῦ φαίνεται, καὶ ἀπὸ ἄλλο ἀκόμη χωρίο τοῦ Δούκα, ὅπου ὁ Μουσᾶ, ἓνας ἀπὸ τοὺς γιούς τοῦ Βαγιαζίτ Α' καὶ διεκδικητὴς τοῦ θρόνου, μιλώντας στοὺς μεγιστᾶνες τῆς Θράκης, Μακεδονίας καὶ ἄλλων περιοχῶν λέγει ὅτι ὁ πατέρας του «τὴν Θεσσαλονίκην... διὰ πολλῶν ἰδρωτῶν ἐκληρώσατο καὶ τοὺς βωμοὺς τῶν εἰδώλων εἰς ἱερὰ τεμένη τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ προφήτου μετέστησεν».¹ Μολαταῦτα ὁ Βαγιαζίτ Α' θὰ ἄφησε ἀρκετὲς ἐκκλησίαι καὶ μονὰς στὰ χέρια τῶν χριστιανῶν. Ἔτσι ἡ στάση του αὐτῇ καὶ ἡ γενικώτερη μετριοπάθειά του ἀπέναντι τῶν κατοίκων ἐξηγοῦν, νομίζω, τὴν ἔκφραση «ἐμαστίχθημεν μετρίως» τῆς τέταρτης ὀμιλίας τοῦ Ἰσιδώρου. Ἀργότερα, ὕστερ' ἀπὸ τὴν πρεσβεία του στὴν αἰλὴ τοῦ σουλτάνου καὶ τὴν παραχώρηση «καινῶν δωρεῶν», θὰ ξαναπῆραν πίσω τὶς περισσότερες ἐκκλησίαι καὶ τὰ μοναστήρια. Ἄλλωστε θὰ ἔμεναν ἀχρησιμοποίητες ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ἐφόσον δὲν εἶχαν ἐγκαταστήσει μέσα στὴ Θεσσαλονίκη συμπαγεῖς πληθυσμοὺς ὁμοειδῶν.

Πότε κυριεύθηκε ἡ Θεσσαλονίκη ἀπὸ τὸν Βαγιαζίτ Α'; Ὁ ὑπομνηματιστὴς τοῦ Δούκα Ismaelis Bullialdus, ἔχοντας ὑπ' ὄψη του τὸν Leunclavius, τοποθετεῖ τὴν κατάληψή της στὶς 25 Μαΐου 1391,² ἐνῶ οἱ παλαιοὶ Τούρκοι χρονογράφοι, οἱ ὁποῖοι πολὺ σπάνια δίνουν ἡμερομηνίες, στὶς 21 Ἀπριλίου 1394 (19 Dzumada II 796 Ἐγ.). Ἄν ἡ πρώτη χρονολογία δὲν εἶναι ἡ ἀκριβής, ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Babinger,³ ἀσφαλῶς δὲν εἶναι καὶ ἡ δεύτερη, ἀφοῦ ἔχουμε διαπιστώσει ὅτι ἡ Θεσσαλονίκη τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1393 βρίσκεται ἤδη στὰ χέρια τῶν Τούρκων. Γι' αὐτὸ νομίζω ὅτι, ἂν θέλουμε νὰ πλησιάσουμε τὴν ἡμέρα, κατὰ τὴν ὁποία ἔπεσε ἡ Θεσσαλονίκη στὰ χέρια τοῦ Βαγιαζίτ Α', πρέπει νὰ ἀνατρέξουμε πίσω, πρὸς τὸ 1391, γιατί ἡ χρονολο-

ἔκδ. Βόννης, σελ. 66 κέ. Πρβλ. καὶ Hammer, ἐνθ' ἄν. σελ. 187 κέ. Johann W. Zinkeisen, Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa. Hamburg 1840, τ. 1, σελ. 283 κέ. Ἡ γνώμη τοῦ Loenertz, ὅτι ὁ Μανουήλ Β' βρισκόταν τὸ 1391-1392 στὴν Μ. Ἀσία ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Βαγιαζίτ Β' (ἐνθ' ἄν. σελ. 271, 281-282) δὲν εἶναι πιθανή. Ὅρθά μοῦ φαίνεται τοποθετεῖ ὁ F. Babinger, Beiträge zur Frühgeschichte der Türkenherrschaft in Rumelien (14-15 Jahrhundert). München 1944, σελ. 9 ὑπ. 37 πρὶν ἀπὸ τὰ μέσα Φεβρουαρίου 1391 τὴ συμμετοχὴ τοῦ Μανουήλ Β' στὶς ἐπιχειρήσεις τοῦ Βαγιαζίτ Α' ἐναντίον τῆς Φιλανδελφείας.

¹ Δούκας, ἔκδ. Βόννης, σελ. 92.

² Δούκας, ἔκδ. Βόννης, σελ. 557.

³ Βλ. Babinger, ἐνθ' ἄν. σελ. 16-17.

γία αὐτὴ συμφωνεῖ μὲ τὴν ἐξέλιξη τῶν ἱστορικῶν γεγονότων μετὰ τὴν ἀνοδο τοῦ Μανουὴλ στὸ θρόνο, ὅπως εἶδαμε παραπάνω, καὶ ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ ὅσα ἐξιστορεῖ ὁ Ἰσιδώρος στὴν τέταρτη ὀμιλία του, πρὸ ἐξεφώνησε τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1393. Ἐν δηλαδὴ ἔχοντας ὡς ἀφετηρία τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1393 ἀνατρέξουμε στὸ παρελθόν, στὸ πρόσφατο διάστημα τῆς παραμονῆς τοῦ Ἰσιδώρου στὴ Θεσσαλονίκη, κατόπιν στὸ μακρυνὸ ταξίδι του στὴν αὐτὴ τοῦ σουλτάνου καὶ τέλος στὸ διάστημα, πρὸ μεσολάβησε ἀπὸ τὸ ταξίδι του αὐτὸ ὡς τὴν κατάληψη τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τὸν Βαγιαζὶτ Α', ὅποτε οἱ κάτοικοι «ἐμασίχθησαν μετρίως», τότε ἀναγκαστικὰ πλησιάζουμε πρὸς τὸ 1391.¹

Ὡστε οἱ κάτοικοι τῆς Θεσσαλονίκης ἔζησαν τέσσερα ὀλόκληρα χρόνια ἢ καὶ κάτι περισσότερο ὑπὸ ἓνα προνομιακὸ καθεστῶς ὑποτελείας, ἀπὸ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1387 ὡς τὰ μέσα ἢ τέλη τοῦ 1391, ὅποτε ἡ πατρίδα τους καταλαμβάνεται βίαια ἀπὸ τὸν Βαγιαζὶτ Α' καὶ ἐνσωματώνεται ὀριστικὰ στὴν αὐτοκρατορία του. Ἀπὸ τότε ὡς τὰ 1403, ὥσπου δηλαδὴ ἡ Θεσσαλονίκη ἀποδίδεται πάλιν στοὺς Βυζαντινοὺς, ἀκολουθεῖ νέα περίοδος πραγματικῆς κατοχῆς, ἡ ὁποία στὴν ἀρχὴ εἶναι σκληρὴ καὶ πιεστικὴ, ἀλλὰ κατόπιν, ὕστερ' ἀπὸ τὴν πρεσβεία τοῦ Ἰσιδώρου στὴν αὐτὴ τοῦ Βαγιαζὶτ Α', κάπως μετριάζεται. Ἦτοι οὐσιαστικὰ 14 ὀλόκληρα χρόνια διήρκεσε ἡ ὑποταγὴ τῆς Θεσσαλονίκης στοὺς Τούρκους, ἓνα ἀρκετὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα, ὥστε νὰ δικαιολογῆται κάπως ἡ ὑπερβολικὴ ἔκφραση τοῦ ἐγκωμίου τοῦ Συνοδικοῦ Θεσσαλονίκης πρὸς τιμὴν τοῦ Ἰωάννου τοῦ Ζ': «... τὴν τε ἀρχὴν τοῖς Ῥωμαίοις ἀνασωσαμένου καὶ πόλεις οὐκ ὀλίγας τῆς τῶν βαρβάρων χειρὸς ἐξελόντος, ὃν πρώτη καὶ μεγίστη ἡ καθ' ἡμᾶς αὕτη Θεσσαλονίκη ἐλεύθερον φῶς ἰδοῦσα μετὰ δουλείαν μακράν»....²

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ Ε. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ

¹ Ὑστερ' ἀπὸ ὅσα ἀνέπτυξα παραπάνω δὲν φαίνεται νὰ εὐσταθῇ ἡ γνώμη τοῦ Χαράνη, ὅτι οἱ Τούρκοι χρονογράφου ἀπὸ σύγχυση τοποθετοῦν τὴν κατάληψη τῆς Θεσσαλονίκης στὰ 1391, ἐνῶ θὰ ἔπρεπε νὰ τὴν τοποθετήσουν στὰ 1387 (Charani s, ἐνθ' ἀν. σελ. 361).

² Gio v a n n i M e r c a t i, Sarebbe Stafidace l' epistolografo del codice Laurenziano di S. Marco 356? Studi Byzantini, τ. 2 (1927), σελ. 242.